BUDJET TAQCHILLIGI, FISKAL BARQARORLIK VA DAVLAT QARZI BOSHQARUVI

Yunusov O'lmasbek Yusufjon o'g'li

To'raqo'rg'on tuman Iqtisodiyot va moliya bo'limi boshlig'ining birinchi o'rinbosari Hududlarni kompleks iqtisodiy rivojlantirish masalalari bo'yicha

Annotatsiya. *Mazkur tezisda budjet taqchilligining iqtisodiy mohiyati, fiskal barqarorlikni ta'minlash omillari hamda davlat qarzini samarali boshqarish mexanizmlari yoritilgan. Davlat xarajatlari va daromadlari o'rtasidagi nomutanosiblikning makroiqtisodiy barqarorlikka ta'siri, qarz mablag'laridan foydalanish samaradorligi va davlat qarzining yalpi ichki mahsulotga nisbati kabi ko'rsatkichlarning ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek, budjet taqchilligini maqbul darajada boshqarish, davlat moliyasining uzoq muddatli barqarorligini mustahkamlash va qarz yukini kamaytirishga qaratilgan takliflar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *budjet taqchilligi, fiskal barqarorlik, davlat qarzi, davlat budjeti, fiskal siyosat, davlat xarajatlari, makroiqtisodiy barqarorlik, qarz strategiyasi.*

Davlat budjeti mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini tartibga solish, ijtimoiy dasturlarni moliyalashtirish va makroiqtisodiy barqarorlikni ta'minlashning muhim vositasidir. Davlat daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi muvozanatning buzilishi budjet taqchilligini keltirib chiqarishi mumkin. Taqchillikni moliyalashtirish uchun qarz mablag'laridan foydalanish esa davlat qarzining oshishiga olib kelishi ehtimoli mavjud.

Budjet taqchilligi har doim ham iqtisodiyot uchun salbiy hodisa hisoblanmaydi. Iqtisodiy pasayish davrida davlat xarajatlarining oshirilishi yalpi talabni qo'llab-quvvatlashi mumkin. Biroq taqchillikning uzoq muddat davom etishi, qarz mablag'larining samarasiz sarflanishi va qarzga xizmat ko'rsatish xarajatlarining ortishi davlat moliyasiga bosimni kuchaytiradi.

Shu sababli budjet taqchilligini samarali boshqarish, fiskal barqarorlikni ta’minlash va davlat qarzidan oqilona foydalanish zamonaviy iqtisodiy siyosatning muhim yo‘nalishlari hisoblanadi.

Budjet taqchilligining iqtisodiy mohiyati va sabablari Budjet taqchilligi — muayyan davrda davlat budjeti xarajatlarining tegishli daromadlaridan ortib ketishi natijasida yuzaga keladigan moliyaviy holatdir. U iqtisodiy inqirozlar, davlat investitsiyalarining ko‘payishi, ijtimoiy xarajatlarning kengayishi, soliq tushumlarining qisqarishi va favqulodda vaziyatlar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin.

Budjet taqchilligining asosiy sabablari quyidagilardan iborat:

- davlat xarajatlarining daromadlardan tezroq o‘sishi;
- iqtisodiy faollikning pasayishi natijasida soliq tushumlarining kamayishi;
- davlat investitsiya va ijtimoiy dasturlarini kengaytirish;
- iqtisodiyotning ayrim tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlash xarajatlarining ortishi;
- davlat korxonalari yoki moliya sektoriga favqulodda yordam ko‘rsatish zarurati.

Taqchillikni baholashda uning mutlaq miqdori bilan bir qatorda, yalpi ichki mahsulotga (YaIM) nisbati, tarkibi va moliyalashtirish manbalari ham hisobga olinishi lozim. Masalan, iqtisodiy o‘sishni ta’minlovchi infratuzilma loyihalariga yo‘naltirilgan qarz mablag‘lari uzoq muddatli iqtisodiy foyda keltirishi mumkin. Aksincha, samarasiz xarajatlar hisobidan shakllangan taqchillik kelajakdagi moliyaviy majburiyatlarni oshiradi.

Fiskal barqarorlikning mazmuni va ahamiyati Fiskal barqarorlik davlatning mavjud va kelajakdagi moliyaviy majburiyatlarini iqtisodiy rivojlanishga jiddiy zarar yetkazmasdan bajarish imkoniyatini anglatadi. Bunda davlat daromadlari, xarajatlari, qarz hajmi va qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlari o‘zaro muvofiqlashtiriladi.

Fiskal barqarorlikni baholashda quyidagi ko‘rsatkichlar muhim ahamiyatga ega:

1. Budjet taqchilligining YaIMga nisbati.
2. Davlat qarzining YaIMga nisbati.
3. Davlat qarziga xizmat ko‘rsatish xarajatlarining budjet daromadlariga nisbati.
4. Birlamchi budjet balansi, ya’ni foiz to‘lovlaridan tashqari daromadlar va xarajatlar o‘rtasidagi farq.
5. Davlat daromadlarining barqarorligi va iqtisodiy o‘sish sur’atlari.

Fiskal barqarorlikni ta’minlash uchun budjet daromadlarini mustahkamlash, xarajatlarni ustuvor yo‘nalishlarga yo‘naltirish, samarasiz subsidiyalarni qayta ko‘rib chiqish va davlat moliyasining shaffofligini oshirish zarur. Bunda xarajatlarni keskin qisqartirish emas, balki ularning iqtisodiy va ijtimoiy samaradorligini oshirish ustuvor vazifa bo‘lishi lozim.

Davlat qarzi va uni boshqarish mexanizmlari Davlat qarzi — davlatning ichki va tashqi kreditorlar oldidagi qarz majburiyatlari majmuasidir. Ichki qarz, asosan, mamlakat ichidagi kreditorlardan jalb qilingan mablag‘larni, tashqi qarz esa xorijiy kreditorlar va xalqaro moliya institutlaridan olingan qarzlarni qamrab oladi.

Davlat qarzi infratuzilmani rivojlantirish, iqtisodiy inqiroz oqibatlarini yumshatish va strategik loyihalarni moliyalashtirish uchun muhim manba bo‘lishi mumkin. Shu bilan birga, qarz hajmining nazoratsiz o‘sishi foiz to‘lovlarini ko‘paytiradi, budjetning boshqa ehtiyojlariga yo‘naltiriladigan mablag‘larni cheklaydi va valyuta kursi o‘zgarishlariga nisbatan zaiflikni kuchaytiradi.

Davlat qarzini samarali boshqarish quyidagi yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

- qarz mablag‘larini iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan samarali loyihalarga yo‘naltirish;
- qarz portfelining valyuta, foiz stavkasi va muddat tarkibini muvozanatlashtirish;
- qarzga xizmat ko‘rsatish xarajatlarini muntazam baholash;
- ichki kapital bozorini rivojlantirish va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiya qilish;

- davlat kafolatlari va davlat korxonalari majburiyatlari bilan bog‘liq fiskal xatarlarni hisobga olish;
- davlat qarzi to‘g‘risidagi axborotning ochiqligi va hisobdorligini kuchaytirish.

Qarz boshqaruvida faqat qarzning umumiy hajmini emas, balki uning qaytarish muddatlari, foiz shartlari, valyutasi va jalb qilingan mablag‘larning qay darajada samara keltirayotganini ham tahlil qilish talab etiladi.

Budjet taqchilligi va davlat qarzi o‘rtasidagi bog‘liqlik Budjet taqchilligi va davlat qarzi o‘zaro uzviy bog‘liq, biroq ular bir xil iqtisodiy tushunchalar emas. Budjet taqchilligi muayyan davrdagi daromadlar va xarajatlar o‘rtasidagi farqni ifodalasa, davlat qarzi oldingi davrlarda to‘plangan va hali qaytarilmagan qarz majburiyatlarini aks ettiradi.

Agar budjet taqchilligi qarz mablag‘lari hisobidan moliyalashtirilsa, boshqa omillar o‘zgarmagan sharoitda davlat qarzi ortadi. Biroq qarz dinamikasi faqat joriy taqchillikka emas, balki foiz xarajatlari, iqtisodiy o‘sish, valyuta kursi o‘zgarishi va boshqa qarz majburiyatlariga ham bog‘liq.

Davlat qarzining YaIMga nisbati barqarorligiga nominal foiz stavkasi, nominal iqtisodiy o‘sish sur’ati va birlamchi budjet balansi sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Agar qarz bo‘yicha foiz stavkasi iqtisodiy o‘sish sur’atidan yuqori bo‘lsa, qarz yukini barqarorlashtirish uchun budjetning birlamchi balansiga nisbatan kuchliroq talablar yuzaga kelishi mumkin.

Shuning uchun budjet taqchilligini boshqarishda qisqa muddatli moliyaviy ehtiyojlar bilan birga, uzoq muddatli qarz barqarorligi ham hisobga olinishi lozim.

Xulosa

Budjet taqchilligi, fiskal barqarorlik va davlat qarzi boshqaruvi davlat moliyasining o‘zaro bog‘liq tarkibiy qismlaridir. Budjet taqchilligi iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlash vositasi bo‘lishi mumkin, biroq uni uzoq muddat davomida samarali boshqarmaslik davlat qarzining ortishi va moliyaviy xatarlarning kuchayishiga olib keladi.

Fiskal barqarorlikni ta’minlash uchun budjet daromadlarini mustahkamlash,

xarajatlarning natijadorligini oshirish, davlat qarzini iqtisodiy asoslangan shartlarda jalb qilish va fiskal xatarlarni muntazam baholash zarur. Davlat qarzidan samarali foydalanish hamda shaffof moliyaviy boshqaruvni rivojlantirish mamlakatning makroiqtisodiy barqarorligi va uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishi uchun muhim shart hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Budjet kodeksi. 2013-yil 26-dekabrdagi O‘RQ-360-son Qonun.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Davlat qarzi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2021-yil 29-dekabrdagi O‘RQ-742-son.
3. International Monetary Fund. Fiscal Monitor. Washington, DC: IMF. Fiskal siyosat va davlat qarzi bo‘yicha davriy tahliliy hisobotlar.
4. International Monetary Fund. Fiscal Transparency Handbook. Washington, DC: IMF, 2018.
5. International Monetary Fund and World Bank. Revised Guidelines for Public Debt Management. Washington, DC, 2014.
6. Blanchard O. Public Debt and Low Interest Rates. American Economic Review. 2019;109(4):1197–1229.
7. Escolano J. A Practical Guide to Public Debt Dynamics, Fiscal Sustainability, and Cyclical Adjustment of Budgetary Aggregates. IMF Technical Notes and Manuals. Washington, DC: IMF, 2010.